

PREFAȚĂ

Războiul Crimeii și Congresul de la Paris din 1856 au deschis o nouă etapă în istoria românilor, cu urmări benefice asupra Principatelor române și a statutului lor internațional. Deciziile adoptate în capitala Franței au obligat Rusia, inițial, să adere de principiu la garanția comună a puterilor europene asupra creștinilor din imperiu și mai apoi să renunțe la pretențiile asupra acestora. În decembrie 1854 protectoratul ei asupra Principatelor române a fost abolit pe cale diplomatică, iar acestea au fost plasate sub garanția colectivă a puterilor europene. Bazele statutului lor internațional au fost puse la Conferința reprezentanților Austriei, Franței, Marii Britanii și Imperiului Otoman de la Constantinopol din ianuarie-februarie 1856, printr-un protocol referitor la organizarea lor internă. Potrivit acestuia, Regulamentul organic înceta de a mai fi lege fundamentală, Principatele române continuând să se bucure de vechile imunități și privilegii, iar Poarta își menținea suzeranitatea asupra lor, fiind considerate „parte integrantă” a imperiului. Prin dezbaterile organizării lor în cadrul Congresului de pace de la Paris din 1856 se consfințea caracterul internațional al problemei. Actul semnat în încheierea lucrărilor recunoștea suzeranitatea Porții asupra Principatelor și reitiera plasarea acestora sub garanția colectivă a puterilor europene, care vegheau asupra respectării privilegiilor și imunităților lor. Totodată nici un stat semnatar nu putea exercita o putere exclusivă asupra acestora și nici nu le era permis amestecul în problemele interne. Cât privește Înalta Poartă, ea se obliga să respecte independența administrației, deplina libertate a cultului, a legislației, comerțului, navigației. Tratatul de pace de la Paris aducea consolidarea autonomiei Principatelor, garantată de puterile europene și înlătura abuzul protectorat unilateral al Rusiei. De acum, orice intervenție a puterii suzerane era supusă unui prealabil consens al puterilor garante. În opinia cabinetelor europene continua să persiste încă credința că Poarta se mai putea reforma, iar hotarele sale trebuiau menținute. Prin revenirea sudului Basarabiei în granițele Moldovei, se corecta, în parte, nedreptatea făcută în 1812.

Concentrați asupra găsirii unei soluții cât mai viabile în spinoasa „chestiune orientală”, diplomații puterilor europene au amânat la Congresul de la Paris rezolvarea problemei unității românilor, adusă de curând în atenția opiniei publice continentale și asta în pofida curentului unionist din cele două principate, devenit cu fiecare zi tot mai numeros și mai puternic. Înaltul for de pace, marcat de opinii divergente în privința traseului graniței dintre Moldova și Rusia, s-a ferit să abordeze și să tranșeze un subiect față de care două dintre puteri, Austria și Imperiul Otoman, manifestau opoziție. Acestea nu aveau cum să treacă neobservate

în Principate, tot mai îngrijorate de soarta lor în cazul izbucnirii unui nou conflict european. La cele de mai sus se adăuga și amânarea Austriei de a-și retrage trupele din teritoriu, sperând până în ultima clipă, că i se va oferi un prilej pentru a-și perpetua prezența. Abia la sfârșitul lunii martie a anului 1857, în urma presiunilor Franței și Rusiei, ultimele trupe austriece părăseau Moldova.

În pofida acestora, prevederile Tratatului de pace de la Paris au fost departe de a-i descuraja pe români, mai mult, le-au dat speranțe în realizarea dezideratului lor privind unitatea națională, mai cu seamă că unul dintre articole stipula expres obligativitatea consultării cât mai grabnice a voinței lor în această privință. Mișcarea unionistă a sporit în intensitate, numărul adeptilor fiind tot mai mare de la o zi la alta, semne încurajatoare venind chiar din partea domniei. Reveniți la conducerea Moldovei și Țării Românești, acei doi domni, aflați la sfârșitul mandatului de șapte ani, au încercat, după caz, să dea dovadă de mai multă deschidere față de problema unirii sau să fie mai reținuți în susținerea ei. Din considerente personale sau poate convins de cursul inexorabil al istoriei, domnul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, agreea conlucrarea dintre gruparea unionistă a burgheziei și boierimii liberale și cea a boierimii moderat conservatoare din jurul său. Tolerată și chiar încurajată de domn și autorități printr-o serie de măsuri liberale ca, de pildă, legea presei, prezența în administrație a unioniștilor sau înființarea la Iași a societății „Unirea”, mișcarea unionistă din Moldova a luat rapid avânt. În Țara Românească, curentul unionist, deși mai puțin incisiv și cu manifestări mai puțin vizibile din cauza atitudinii mult prea rezervate manifestată de domnitorul Barbu Știrbei care spera în susținerea Porții pentru un nou mandat de domn, se întărise totuși prin revenirea în țară a exilaților de la 1848, pregătiți pentru câștigarea primei bătălii importante pe drumul unirii și anume obținerea a cât mai multor locuri în Adunarea ad-hoc.

Dorința de unitate și vehicularea aducerii la conducerea noului stat a unui prinț străin au pus pe gânduri puterea suzerană care, profitând de încheierea mandatului celor doi domni, dar și de faptul că puterile europene întârziiau cu noile reglementări și, în această situație, prevederile Regulamentului organic și ale convențiilor anterioare erau încă în vigoare, a numit în fruntea Principatelor doi caimacami cu puteri depline, pe fostul domn Alexandru Ghica în Țara Românească și pe Theodor (Toderiță) Balș în Moldova, iar după moartea acestuia, la 17 februarie/1 martie 1857, pe Nicolae Vogoride, un bulgar grecizat, supus Porții, intrat prin căsătorie în familia poetului moldovean Costache Conachi. Ambii caimacami din Moldova erau ostili unirii, separatiști convinși și susținători ai Austriei și Porții, puteri care continuau să respingă unirea. În Țara Românească, caimacamul Alexandru Ghica, deși nu agreea unirea, a fost mai degrabă permisiv decât ostil și combativ. Timorat de intensitatea și proporția puterii și influenței partidei naționale, el i-a tolerat activitatea. Ca atare, mișcarea unionistă a luat o mare amploare, întreaga țară fiind împânzită cu petiții în favoarea unirii, semnate de cele mai diverse pături și categorii sociale.

Alegerile pentru Adunările consultative din vara anului 1857 au declanșat o criză pe plan internațional din cauza fraudării lor în Moldova și numai intervenția

puterilor europene a determinat puterea suzerană să accepte repetarea lor. De această dată câștig de cauză au avut unioniștii a căror prezență în Adunarea ad-hoc era preponderentă, printre liderii unioniști numărându-se: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Constantin Hurmuzaki, Dimitrie Rallet, Alexandru Ioan Cuza, Petre Mavrogheni, Anastase Pannu. La București, în componența aceluiași for intrau: C.A. Rosetti, Nicolae, Ștefan și A. G. Golescu, Ion C. Brătianu, Christian Tell, Gheorghe Magheru. La 7/19 august 1858, la Paris, reprezentanții Franței, Marii Britanii, Austriei, Prusiei, Rusiei, Regatului Sardiniei și Imperiului Otoman, după ce au luat act de voința românilor exprimată prin Adunările ad-hoc, au semnat Convenția pentru organizarea definitivă a Principatelor române, pas hotărâtor spre unitate. Compromis între statele favorabile unirii și cele ostile, actul prevedea o unire formală, cu doi domni, două guverne, două adunări legislative, două capitale. Importantă pentru Europa și crucială pentru români, unirea celor două Principate își va găsit rezolvarea prin voința colectivă a românilor înșiși. Prevederea referitoare la existența a doi domni a fost încălcată prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, românii demonstrând fără tăgadă că voința unei națiuni nu poate fi ignorată sau încălcată indiferent de numărul și dificultatea obstacolelor puse în cale.

Primii trei ani de domnie au însemnat și debutul amplului proces de constituire a statului național român modern. Domnul și guvernele din această perioadă s-au confruntat cu contradicții grave ce decurgeau din prevederile actelor internaționale și realitatea rezultată după alegeri. În vreme ce Convenția stipulase pentru fiecare țară o organizare distinctă, dubla alegere oferea un singur domn. De aceea în perioada 1859–1861, în prim-plan s-a situat desăvârșirea unirii celor două țări printr-o serie de măsuri interne, menite a crea instituții și organisme indispensabile funcționării statului modern unitar. În acest sens s-a trecut la unificarea serviciului vamilor, a cursului monedelor, s-a creat o singură administrație a telegrafului, s-a rezolvat problema capitalei unice, s-a acordat o mare importanță unificării armatei prin crearea unui Stat Major unic și prin uniformizarea instrucției, a luat ființă, în toamna anului 1861, o comisie pentru unificarea legilor și regulamentelor administrative. Pe plan politic intern, etapa s-a caracterizat printr-o instabilitate guvernamentală, printr-o succesiune de cabinete, rezultate nu o dată în urma a noi alegeri, prin frământări sociale. În tot acest angrenaj de schimbări ministeriale, de intrigi, de dispute aprige pe diferite probleme, germenii viitoarelor partide politice s-au cristalizat. În politica externă momentul crucial a fost obținerea, în decembrie 1861, a firmanului de investitură prin care sultanul sancționa unificarea guvernelor și adunărilor legiuitoare, dar numai pe durata mandatului lui Cuza. Astfel, unitatea românilor devenea o realitate dorită și înfăptuită.

Suita de prefaceri din spațiul locuit de români a trezit, cum era și firesc, interesul și curiozitatea Europei și i-a determinat pe occidentali să fie prezenți în miezul evenimentelor, unii chiar să se implice în derularea lor, să înțeleagă la fața locului evoluția acestora, să cunoască îndeaproape personalități, dar și oameni simpli, să vadă locuri noi și, în unele cazuri, să le revadă cu alți ochi și în altă

lumină. Cei mai mulți au consemnat cu meticulozitate faptele, deciziile, au prezentat măsurile, au sesizat și comentat corect atmosfera, evenimentele și urmările lor, starea de spirit a locuitorilor, au criticat sau numai au consemnat obiceiurile, modul de viață, cutumele religioase, au creionat portretele unor personalități. Alții au dedicat mai puține pagini scrise, dar au immortalizat, prin penelul lor, aspecte, chipuri, ritualuri, într-un cuvânt, viața de zi cu zi atât a românilor cât și a comunităților etnice cu care au venit în contact.

Numărul mare al călătorilor care au străbătut spațiul locuit de români, relevanța și amploarea însemnărilor lor privind evoluția evenimentelor, disputele dintre cele două tabere, unioniștii și adversarii lor, ce implicau pe lângă forțele interne și puterile europene, ca și problemele legate de desăvârșirea unirii ne-au determinat să ne limităm investigația la etapa 1857–1861¹. Pornind de la dorința de a oferi un tablou complex al realităților acelor ani, editorii au întocmit o bază documentară temeinică și au căutat să asigure un caracter cât mai complet volumului. În acest sens nu au precupețit nici un efort în depistarea și prelucrarea materialului documentar, dovadă în acest sens fiind investigațiile întreprinse atât în bibliotecile și arhivele din țară, în cele din străinătate, dar și pe internet pentru descoperirea materialului și întocmirea datelor biografice ale călătorilor. Cu acest prilej pe lângă cei despre care aveam informații că au străbătut teritoriul locuit de români, seria peregrinilor a fost completată cu nume noi, cum este cazul călătorilor anonimi englez și scoțian, a lui Léopold Louis Philippe Marie Victor de Brabant, viitorul rege Leopold II al Belgiei și al prusianului Augustin Walter. Menționăm că, în pofida eforturilor editorilor, pentru unii dintre călători a fost dificil sau aproape imposibil de stabilit, după caz, identitatea sau datele biografice, cu excepția celor oferite de ei înșiși în debutul propriilor însemnări de călătorie, cât și a scopul călătoriei, care de multe ori nu a fost cel menționat în introducerea relatărilor. De asemenea, notarea defectuoasă (fonetică) a numelor proprii (sate, orașe, persoane etc.) a făcut dificilă și uneori imposibilă, identificarea lor.

Evenimentele generate de noul statut al Principatelor române, amploarea manifestărilor în vederea unirii, alegerile pentru Adunările ad-hoc, parcursul și tensiunea în care s-au desfășurat lucrările Adunărilor electivă, măsurile pentru desăvârșirea unirii au atras călători de o mare diversitate religioasă², socială, profesională, culturală, etnică. Realitățile din Principatele române și Transilvania,

¹ Între 1857–1861 țările române au vizitate de 28 de călători. În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, 42 de călători au lăsat impresii despre români, în deceniul 1821–1830 numărul lor s-a ridicat la 30, între 1831–1840 acesta a ajuns la 46, între 1841–1846 a fost de 31, între 1847–1851 numărul peregrinilor a fost de 24, iar între 1852–1856 numărul lor a fost de 46. Vezi impresiile lor în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1822), Editura Academiei Române, București, 2004; *Ibidem*, vol. II (1822–1830), Editura Academiei Române, București, 2005; *Ibidem*, vol. III (1831–1840), Editura Academiei Române, București, 2006; *Ibidem*, vol. IV (1841–1846), Editura Academiei Române, București, 2007; *Ibidem*, vol. V (1847–1851), Editura Academiei Române, București, 2009; *Ibidem*, vol. VI (1852–1857) Editura Academiei Române, București, 2010.

² În prezentul volum întâlnim catolici, protestanți, reformați. Aceștia erau francezi, englezi, austrieci, prusieni, italieni, belgieni, elvețieni, danezi.

căroră peregrinii le-au dedicat tomuri sau numai câteva pagini, în funcție de durata sederii, de scop și de interes, de dorința de a surprinde cât mai exact atmosfera și evenimentele, a făcut ca cei mai mulți să călătorească în intervalul 1857–1859. Astfel, din cei 28 de călători, ale căror relatări fac obiectul volumului de față, o treime (22) au trecut în perioada menționată și au avut ca destinație Țara Românească și Moldova. O constatare ce impune, valabilă pentru întregul interval ce face obiectul volumului de față, este faptul că însemnărilor mării majorității se referă la Principate, în vreme ce interesul pentru Transilvania și Banat a fost scăzut, fapt ce se reflectă în spațiul acordat. În schimb, Dobrogea a continuat să se bucure de interes, mai cu seamă după demersurile în vederea îmbunătățirii transportului pe uscat, mai precis, după definitivarea proiectului pentru construirea unei căi ferate care să lege Dunărea de mare și începerea lucrărilor. În acest sens stau mărturie însemnările lui Henry C. Barkley, unul dintre inginerii britanici implicați în construcția căi ferate, ca și ale germanului Wilhelm Hamm.

Pe lângă impresii superficiale, pe lângă informații disparate, scrise în grabă, de suprafață și fără importanță, uneori clișee preluate din lecturi anterioare, cele mai multe sunt însemnări și descrieri ample, de o certă valoare documentară, ce includ date statistice, analize referitoare la viața politică și economică a Principatelor, aspecte sociale, etnice, culturale, urbanistice, considerații despre importante personalități ale epocii, despre intrigile și orgoliile acestora, despre învățământ, sistemul sanitar și bolile întâlnite cel mai des la români, despre starea căilor și mijloacelor de comunicație, critici, dar și sugestii și, foarte important, despre schimbările sesizate de cei care au revenit.

Cea mai mare parte a călătorilor provenea din rândurile burgheziei occidentale și central europene. Lor li se adaugă cei câțiva aristocrați, care în trecere de la Viena spre Constantinopol, din diverse motive politice sau diplomatice, dar și de natură personală, au străbătut spațiul locuit de români și ne-au lăsat însemnări. Așa este cazul lui Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d'Artois, cunoscut sub numele de ducele de Bourbon, conte de Chambord, care mai călătorise, în 1839, în Ungaria, Transilvania și Banat, a lui Léopold Louis Philippe Marie Victor de Brabant, a diplomatul belgian Eduard Blondeel van Cuelebroeck, a prusienilor Karl Heinrich Edmund von Berg și Richard Kunisch. Alții au făcut deplasarea numai din considerente profesionale, cazul baronului Karl Heinrich Edmund von Berg, care a venit în Banat special pentru a se documenta pentru lucrările sale de silvicultură. Profesiile călătorilor erau dintre cele mai diverse: diplomați, ca francezul Victor Place, consul al Franței la Iași și apoi în Principate (1855–1863), belgianul Eduard Blondeel van Cuelebroeck, fost consul general al Belgiei în Mexic, apoi reprezentant diplomatic la Constantinopol; militari, ca de pildă Gustave Le Cler, membru al misiunii militare franceze conduse de frații Eugène și Paul Lamy; medici, ca francezul Eugène Léger, unii prezenți aici în dublă calitate, de militari și medici, ca de pildă austriacul Wolfgang Derblich. Acestora li se adaugă literați, jurnaliști, politicieni, profesori, juriști, geografi, ingineri, persoane cu solide studii agricole sau silvice, negustori, artiști plastici printre ei numărându-se francezii Armand Lévy, Guillaume Lejean, Theodore

Margot, Auguste Dieudonné Lancelot, prusienii Ferdinand Lassalle, Wilhelm Philipp Hamm, David Georges Fernand Schickler, Thekla Trinks și Karl Willhelm Wutzer; englezii John Stokes și Henry C. Barkley, venețianul Marco Canini, danezul Frederick Eginhard Amadeus Harvest Schiern și elvețianul Jules Jacot-Guillarmod. Există și călători despre care nu avem cunoștințe privind profesia, cazul francezului Virgile Doze, dar și oameni simpli, ca de pildă Augustin Walter, un cizmar din Köln, înzestrat cu un deosebit talent organizatoric, venit la București cu sarcina de a înființa Asociația Calfelor Catolice. În volumul de față sunt inserate și însemnările apărute în reviste de prestigiu din Franța sau Marea Britanie, ale unor autori rămași necunoscuți, cu siguranță gazetari, care au venit trimiși de conducerea publicațiilor ca urmare a interesului manifestat de cititori pentru Principatele române.

Dacă în perioada războiului Crimeii, ce a face obiectul volumului VI din prezenta colecție, numărul militarilor și al ofițerilor de carieră se ridica la 19, explicabil prin amploarea și importanța conflictului, coroborate cu miza și rolul Principatelor române în chestiunea orientală, de la teatru de operațiuni la zonă de influență și control, în etapa 1857–1861 numărul acestora a scăzut considerabil, ajungând la 3, dintre care numai unul era militar propriu-zis, francezul Gustave Le Cler, ceilalți, și anume austriacul Wolfgang Derblich și prusianul Karl Willhelm Wutzer, fiind medici militari. Demn de remarcat este însă interesul jurnaliștilor și literaților, a căror prezență este importantă nu atât prin numărul lor cât, mai ales, prin ceea ce au scris. În rândul acestora remarcăm pe Armand Lévy, Marco Canini, Virgil Doze, Alexandre Vaillant, revenit la Iași într-o scurtă vizită, în 1857, pe cei trei gazetari rămași anonimi (scoțian, englez și francez), dar și pe filosoful și reprezentantul socialismului utopic, germanul Ferdinand Lassalle, prezent în Bucureștii anului 1857, însoțit de doi prieteni, unul industriaș, celălalt violonist, interesat de viața cotidiană, dezvoltarea culturală și modernizarea urbanistică a orașului București, așa cum reiese din notele destinate lecturii părinților și bunei prietene Sophie von Hatzfeldt.

Toți cei 28 de peregrini, care fac obiectul volumului de față, proveneau din Europa occidentală și centrală cei mai mulți fiind francezii (11) și germanii (8), urmați de englezi (3), belgieni (2) și câte un italian, danez și austriac. În prezentarea noastră am selectat acei călători care se remarcă atât prin personalitatea lor cât și prin informațiile oferite.

Participant la revoluția de la 1848 din Paris, susținător fervent al cauzei poloneze, implicat, împreună cu poetul și omul politic Adam Mickiewicz, în constituirea legiunilor poloneză și israelită din cadrul armatei otomane și component al corpului de cazaci condus de Sadyk-pașa, în timpul războiului Crimeii, Armand Lévy a avut strânse legături și cu liderii liberal-radicali din București, încă din perioada exilului acestora în capitala Franței. Fondator al publicației „Journal des Ecoles”, alături de frații Brătianu, C.A. Rosetti, Paul Bataillard, D. Pilette, Horace Vernet, Arthur Mangin, Camille de Mont Machou, publicistul francez este și autorul a numeroase broșuri propagandistice favorabile cauzei române: *L'Empereur Napoléon III et les Principautés Roumaines*, apărută în

1858, la Paris, la inițiativa lui Dimitrie Brătianu sau *La Roumanie et la liberté du Danube*, publicată în 1883, cu ocazia Conferinței de la Londra și dedicată problemelor Dunării. Martor al luptei unioniștilor din Țara Românească în perioada ianuarie 1856–septembrie 1857, Lévy scria cu satisfacție, în ianuarie 1857, prietenului său Alfred Dumesnil, ginerele lui Jules Michelet, la rândul său bun prieten cu liderii români, că „toate partidele sunt unite pentru a pune bazele istoriei naționale”. Implicat în propaganda pentru cauza românilor, el cerea prietenilor din Franța să constituie un comitet filoromân „care ar prelua apărarea acestor țări într-un context atât de grav”, iar membrilor coloniei franceze din București să susțină pe toate căile inițiativele și acțiunile unioniste.

Apropiat al lui Giuseppe Garibaldi, participant la proiectul unei Confederații balcanice, alături de Lajos Kossuth și Ladislau Klapka, venețianul Marco Canini a fost și el un prieten loial al românilor și un susținător al cauzei unității lor naționale, scrierile sale fiind o dovadă în acest sens. Participant la revoluția de la 1848, ca și Armand Lévy, corespondent al publicației torineze „L’Opinione” în timpul războiului Crimeii, Canini a sosit la București în noiembrie 1857. Aici a predat lecții private de limba italiană, făcându-se rapid cunoscut cercurilor culturale prin traducerea libretelor operelor lui Giuseppe Verdi (împreună cu G. Valentineanu), prin inițiativa de a înființa un institut filologic, științific și comercial în Țara Românească, cât și prin implicarea în apariția și redactare unor publicații. În ianuarie 1859 a fost martor, la Iași, la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza. În lucrarea memorialistică *Vingts ans d’exil*, Canini ne oferă informații importante despre acest moment, despre împrejurările în care s-a pus candidatura lui Cuza, despre oamenii politici implicați în evenimente, descrie cu umor călătoria cu mediatizată căruța a poștei, face o comparație interesantă, deopotrivă de amuzantă și tristă în același timp între corupția din România și cea din Grecia, comentează neplăcuta experiență a expulzării din 1859 și revenirea eșuată din 1862. Poate tocmai acest neplăcut episod a contribuit la creionarea portretului negativ al lui Cuza, acuzat de corupție, tendințe dictatoriale, viață dezordonată: „un mic boier ruinat din cauza jocurilor”, „omul localurilor din Galați, omul cu ocaua”, preocupat de jocul de cărți, amic al petrecăreților și „partizan al Rusiei”. Un capitol pitoresc este închinat țiganilor lingurari ce trăiau pe una din insulele Dunării.

În contextul luptei pentru unirea principatelor, când „partida națională” din București și Iași își defineau programul politic, iar problema prințului străin era dezbătută cu pasiune, vehiculându-se numele unor prinți din Casa de Savoia, al ducelui de Nassau sau al contelui de Flandra, diplomatul belgian Eduard Blondeel van Cuelebroeck trecea prin Principate în drum spre Constantinopol. Ajuns în București, în decembrie 1856, el constata nerăbdarea cu care era așteptat atât de liderii unioniști cât și de caimacamul Alexandru Dimitrie Ghica. Cu intuiția și experiența sa în domeniul relațiilor externe, Blondeel a știut să surprindă în corespondența cu superiorul său de la Bruxelles esența chestiunilor politice, ce animau societatea de la nord de Dunăre în preajma constituirii statului național. El a descris existența celor trei „partide”, care își susțineau candidații la tron: Ghica, Știrbei sau un independent, a consemnat dorința liderilor munteni de reformare a

statului și a sesizat neîncrederea generală față de o dinastie națională, care ar fi alimentat intrigile marilor familii boierești. Blondeel arăta că „țara consultată asupra problemei unirii ar fi unanimă în răspunsuri afirmative, pentru că unirea este acceptată ca bază de discuție de către toate partidele, dar dacă încerci să pătrunzi în miezul lucrurilor vei observa toate divergențele ce se ascund în spatele acestui acord, cu excepția unui singur obiectiv: prin unire toți înțeleg prinț străin. Ce pot să spun, este că dacă le-am putea spune moldo-valahilor: nu veți avea prinț străin, o treime din unioniști s-ar retrage din lupta politică, iar intrigile marilor boieri candidați la domnie ar diviza restul, iar dacă am putea adăuga: activitatea puterii suzerane s-ar reduce la dreptul capitulațiilor, iar inviolabilitatea teritoriului vostru ar fi garantată pe viitor de celelalte puteri, oamenii cei mai serioși ai țării ar fi satisfăcuți temporar, dar nu știu pentru cât timp”. La Iași, unde a ajuns la mijlocul lunii ianuarie a anului 1857, remarca atmosfera tensionată între reprezentanții partidei unioniste și conservatori, ceea ce l-a făcut să fie prudent în aprecieri și să considere că în acest caz se pot întâmpla „lucruri imprevizibile dacă românii sunt lăsați să decidă asupra lor înșiși”, ceea ce, continua diplomatul belgian, „este destul de îndoielnic, pentru că, mai mult sau mai puțin, soluționarea <problemelor> ține de abilitatea agenților puterilor străine interesate”.

O radiografie a societății muntene ne oferă austriacul Wolfgang Derblich, care timp de aproape un deceniu a fost prezent în Țara Românească în calitate de medic-șef al misiunii militare austriece, cantonată în principat imediat după înăbușirea revoluției de la 1848, a însoțit trupele austriece atât în prima perioadă de ocupație, până la războiul Crimeii, cât și după Congresul de la Paris. Lunga prezență în principat l-a făcut martorul unor evenimente cruciale pentru destinul românilor, iar analiza sa este o pledoarie pentru necesitatea modernizării societății românești sub auspiciile Imperiului austriac. Când cu admirație și duioșie, când cu ironie, Derblich pare mai degrabă să-i simpatizeze pe români, deși era în cunoștință de cauză asupra sentimentelor lor pro-franceze. Însemnările sale, rodul unui deceniu petrecut în principatul de la sud de Carpați, cuprind date etnografice, urbanistice, economice, geografice, culturale, despre credințele religioase și organizarea bisericii, despre datini, sărbători și superstiții. Calitatea oficială și pregătirea profesională, l-au făcut pe Derblich să fie foarte atent cu tot ceea ce era legat de sistemul sanitar și de organizarea armatei. Informațiile furnizate despre organizarea și numărul efectivelor miliției naționale sunt urmate de considerații generale, referitoare la principiile organizării unei armate naționale, la înzestrarea și echiparea ei. În opinia medicului militar austriac, soldații și ofițerii trebuiau să fie animați de înalte idealuri patriotice de apărare a țării, de spiritul de abnegație, de solidaritate și de curaj. În acest sens el recomanda pentru modernizarea tehnică modelul austriac, iar pentru echiparea și instruirea corespunzătoare a corpurilor de artilerie și de geniu, pe cel rus. Deși nu face decât succinte și neutre referiri la situația politică, ironia cu care sunt analizate articolele Convenției de la Paris și exprimarea convingerii că muntenii și moldovenii nu se vor putea înțelege niciodată vorbesc de la sine despre opinia sa privind unirea celor două Principate.

Etnograful și geograful francez Guillaume Lejean, care a călătorit în 1857, nu a fost interesat de spiritul unionist al românilor. Voiajul său, efectuat la inițiativa Ministerului Instrucțiunii Publice din Paris, a fost unul de strictă documentare în Principate, cele trei județe din sudul Basarabiei, revenite la Moldova în 1856 și în Bulgaria, iar însemnările, publicate un an mai târziu, reflectă acest lucru, informațiile oferite fiind de natură geografică, etnografică și istorică.

În schimb, consulul Franței la Iași, Victor Place, s-a remarcat de la început ca un fervent, fidel și necondiționat susținător al grupării unioniste, sprijinind pe toate căile inițiativele de constituire a statului român modern. Prezent în capitala Moldovei încă din vremea războiului Crimeii (1855), el a fost un apropiat al lui Alexandru Ioan Cuza, pe care l-a susținut în reformele inițiate. La rândul său, Cuza l-a investit cu încrederea sa, i-a încredințat, în toamna anului 1859, dificila misiune de a negocia un împrumut pe piața de capital franceză și l-a implicat în proiectele secrete de colaborare cu emigrația maghiară, în vederea declanșării unei acțiuni antiaustriece în Transilvania (1859–1861). Relațiile lui Victor Place cu domnitorul Al. I. Cuza s-au răcit treptat, iar în 1863 a părăsit Principatele, urmându-și cariera diplomatică. Avea să revină în Moldova în 1873, locuind în ultimii doi ani din viață la moșia cumnatului său Baliff, din satul Țibănești din județul Vaslui. Preocupat sincer de soarta Principatelor, consulul francez a decis, la cererea principelui, să-și spună părerea „în privința problemelor țării”. Memoriul, datat noiembrie 1859, oferă date și informații de natură economică, financiară, instituțională, dar și soluții de bun-simț pentru remedierea unor deficiențe. În opinia sa, problemele interne: economice, administrative, financiare, de învățământ, culturale aveau prioritate în fața celor politice, un rol important în acest sens revenindu-i principelui care trebuia să declare răspicat că „timpul politicii a trecut și cel al administrației interne, al gospodăririi, a sosit”. Astfel, opina Victor Place, pe măsură ce avea „să dispară rapid acest deplorabil spirit partizan, care divide încă țara”, domnul coaliza în jurul lui pe toți cei bine intenționați, care aveau dorința sinceră de a coopera. Dar, continua el, „cea mai mare problemă a celui ce guvernează” era tocmai alegerea oamenilor, deoarece de aceasta depindea succesul. În modernizarea statului, consulul francez insistă asupra necesității separării puterilor în stat, subliniind că se impunea eliminarea oricăror ingerințe din partea uneia în problemele celorlalte. Un rol însemnat în noua construcție revenea justiției, deoarece, „bine organizată și morală, are consecințe incalculabile asupra existenței și conservării unui stat”, dar și învățământului, căruia trebuie să i se acorde mare importanță deoarece dacă „se greșește în acest domeniu, toate celelalte aspecte sunt lovite de neputință și sterilitate”.

În același an, 1857, pe meleagurile românești ajungeau și prusienii Ferdinand Lassalle cunoscut pentru ideile sale socialiste, medicul și profesorul Karl Willhelm Wutzer și Richard Kunisch. Din notele destinate lecturii părinților și bunei lui prietene Sophie von Hatzfeldt, reiese că Lassalle a fost interesat numai de viața cotidiană, de dezvoltarea culturală și de modernizarea urbanistică a orașului București. Nici Karl Willhelm Wutzer nu face referiri la spiritul unionist al

românilor, ci, potrivit propriei mărturisiri, demn de consemnat ar fi mai degrabă „cercetarea pământului și a produselor sale, a climei, a condițiilor de salubritate și a bolilor dominante”. Cât privește pe Richard Kunisch, acesta era un tânăr cu temeinice studii de filologie romanică, drept și științe politice, participant la revoluția de la 1848. În iulie 1857 el sosea la București în calitate de secretar de legăție. Prezența în capitala Munteniei se datora unchiului său, baronul Emil von Richthofen, fost agent și consul general al Prusiei în Principate între 1846–1848, numit membru în Comisia Europeană a Dunării din partea țării sale, a cărui misiunea era, pe lângă cea oficială, și aceea de a culege informații și date privind preconizata organizare a Principatelor. În cele zece luni cât a fost prezent aici, Kunisch a avut un contact strâns, constant și divers cu românii, mai ales cu cei din clasele bogate ale societății. De la plimbarea pe străzi și la Șosea, la petrecerea serilor în grădina Cișmigiu unde se desfășura „defilarea eleganțelor”, la participarea la o ședință a Divanului, la petrecerea de la Pașcanii de Ilfov, reședința lui Alexandru Ghica, odinioară domn, acum caimacam, considerată un „Sans-Souci” local, unde se adunau boieri cu nume ilustre, trăsuri elegante, iar pe mese erau ziare, cărți și albume din Occident pe care invitații le răsfoiau cu plăcere, la vizita la mănăstirea Căldărușani, unde a fost impresionat de stareț, soborul de preoți și de cei două sute de călugări sau imaginea bucuriei prilejuite de nunta în familia domnească la care a asistat ca și alaiul de înmormântare, toate i-au trezit interesul și curiozitatea. Românii sunt portretizați ca oameni foarte veseli, zâmbitori, pașnici, un neam de origine latină, cu un trecut glorios.

Spiritul unionist ce cuprinsese marea majoritate a populației din Moldova, stadiul dezvoltării economice a Principatului, dar și estimări favorabile privind viitorul economic sunt corect surprinse și de Virgile Doze, un turist francez care, incitat de informațiile furnizate de presa occidentală și animat de dorința de a culege la fața locului impresii despre români, sosea în martie 1857 la Galați. După constatarea surprinzătoare și, în același timp, plăcută că două treimi din cuvintele limbii române sunt latine, iar gusturile românilor „sunt esențial franceze”, ca de altfel pretutindeni în Principate, turistul francez lua drumul Iașilor, nu înainte de a se informa asupra perspectivelor dezvoltării portului dunărean și a comerțului cu Franța, dar și asupra piedicilor din calea navigației pe segmentul Dunării de sus, impuse de Austria, ce prejudiciau mărfurile franceze venite aici pe calea apei. Drumul spre Iași avea să-i dezvăluie un alt neajuns al acestor locuri, lipsa căilor și mijloacelor de comunicație moderne. Construcția lor, care se poate face ușor și „aproape fără costuri”, ar transforma Principatul, în viitor, într-una din „din grădinile Europei, ca Flandra belgiană sau franceză”, era de părere Doze. Preocupat de viitorul economic al Moldovei, în care țara sa avea să joace un rol esențial, francezul nu a ignorat nici realitățile politice. El se raliază opiniei potrivit căreia prin unire, Principatele române, aflate în continuare sub suzeranitatea Porții, ar deveni o „barieră utilă independenței teritoriului otoman”. Cât privește domnul sub care se făcea unirea, cel mai potrivit și care întrunea calitățile era, potrivit lui Doze, caimacamul Conachi-Vogoride, recomandat, „de aspirațiile sale arzătoare pentru binele material și demnitatea morală a creștinilor din Orient, coreligionarii săi, de

recunoștința vie față de bunătatea sultanului, de adeziunea fără rezervă la nobilele proiecte ale marelui vizir”. Sub domnia sa Principatele ar beneficia de „suzeranitatea părintească a Turciei și de patronajul dezinteresat al Franței”. Printre partizanii unirii, Doze îl menționează pe Alexandru Ioan Cuza, căruia îi dedică și lucrarea sa și îi creionează un portret la fel de favorabil: „moldovean de mare merit”, „administrator inteligent și devotat, om de inițiativă, plin de patriotism”.

Un an mai târziu, la puțin timp după alegerea lui Cuza, Moldova era vizitată de un alt francez, Éugène Léger. Medic generalist, intelectual versat într-ale scrisului, cu abilități plastice și cunoștințe muzicale, ce putea oricând să schițeze portrete și peisaje sau să transpună, pe portativ, melodiile populare auzite, cunoscător al limbilor clasice, Léger s-a dovedit unul dintre drumeții deosebit de interesat de moravuri, tradiții, de situația sanitară și bolile românilor și mai puțin de viața politică, ignorată sau omisă cu vădită intenție. Timp de trei luni a cutreierat Moldova și a venit în contact cu realitățile societății, consemnând aspectele negative mai mult amuzat decât critic, ușor moralizator, dar cu blândețea celui care este sigur de îndreptare lor. Prin însemnările încredințate tiparului, medicul francez a încercat să facă cunoscute Principatele mai bine, deoarece informațiile de care dispunea lumea occidentală în legătură cu ele se limitau, din păcate, numai la aspectele politice. Uimit de numărul mare al divorțurilor din lumea mare și mai cu seamă de ușurința cu care se acordau, în vreme ce oamenilor de jos le era interzis prin diferite feluri, Léger a încercat să găsească și explicații, una dintre ele fiind alcoolul, care-l împingea pe țăran la lucruri necugetate. În aceeași manieră amuzantă sunt prezentate și subterfugiile prin care evreii eludau regulile talmudice de interdicere a lucrului în ziua de sabbat, în vreme ce antisemitismul moldovenilor este redat ca o curiozitate. Cât privește informațiile cu caracter medical ele se bazează pe relatarea diferitelor cazuri și pe constatările făcute cu prilejul vizitei la spitalul de boli mintale. Discuțiile cu pacienții și nu numai cu ei, l-au determinat să ajungă la concluzia că în Moldova, „și în general în tot Orientul trebuie să fi ghicitor în același timp cât ești medic. Cele două profesii sunt inseparabile. Un medic care ar pune bolnavului său întrebări pentru a afla de ce suferă, s-ar vedea pur și simplu, poftit afară”.

În 1858 și 1859 Moldova, Dobrogea și sudul Rusiei erau vizitate în două rânduri de prusianul Wilhelm Hamm. Doctor în științe agricole și pasionat de mașinile agricole, el a călătorit pe Dunăre până la Galați, unde a rămas o vreme îndelungată. Dezvoltarea portului și orașului de la Dunăre nu l-a impresionat, în schimb este deosebit de apreciat satul moldovean, care deține, în opinia lui, resursele umane necesare modernizării. Martor al violențelor din ziua de Paști a anului 1859, de care în opinia sa se fac vinovați grecii, Hamm critică lipsa de reacție a autorităților statului. La fel de critic a fost și față de comunitatea germană din Galați, la viciile comunității germane din portul dunărean. Deosebit de interesantă a fost vizita făcută în satele de colonizare germană din Dobrogea, ai căror membri erau sosiți din Rusia și reprezentau, pentru autor, o categorie aparte, combinând valori atât din spațiul originar cât și din patria de adopție.

Personalitate importantă a istoriei secolului al XIX-lea, Léopold Louis Philippe Marie Victor, duce de Brabant și viitor rege al Belgiei sub numele de Leopold II a fost oaspetele românilor, la începutul lunii aprilie a anului 1860, timp de câteva zile. În drum spre Constantinopol, unde avea să fie primit cu mari onoruri de sultanul Abdul Medjid I, el a trecut prin București și Galați. Interesat de dezvoltarea noului stat român, de instituțiile sale, de persoana domnitorului Alexandru Ioan Cuza, pe care nu a putut să-l întâlnească, acesta fiind plecat la Iași, viitorul suveran a ținut să-i cunoască mai îndeaproape pe români, dovadă fiind prezența la ședința Adunării, la recepția consulilor generali la Palat, vizitele la mitropolie, la școala militară și la cea de chirurgie, la o biserică și o școală civilă. Reprezentația dată de un corp al armatei l-a impresionat în mod deosebit, ducându-l cu gândul la Paris, ceea ce l-a determinat să adreseze felicitări ofițerilor pentru modul de instruire a militarilor. Deși vizita în Principate pare a avea un scop informal, izvorât din dorința de a cunoaște o națiune tânără, un popor care de curând realizase unirea, cele consemnate în corespondența sa ne duc la concluzia că ea a avut mai degrabă un motiv personal și politic în același timp. Leopold voia să vadă opinia românilor despre Cuza și mai ales dacă un prinț străin, și acesta nu era altul decât fratele său, ar fi avut șanse să-i ia locul. „Moldovenii și muntenii, aproape cinci milioane de oameni, doreau unirea sub un prinț străin. Era de ajuns să se arate pentru a fi aclamat. Aceste provincii mereu amenințate, adesea invadate, doreau să devină neutre, precum noi. Bineînțeles, preocuparea regelui Belgiei l-a determinat să-și arunce privirea asupra unuia dintre ai săi pentru a realiza la miazăzi ce s-a reușit atât de bine la nord. Numele fratelui meu este pe toate buzele. Prințul Cuza nu este iubit. De altfel, și-a anunțat el singur dorința de a abdica dacă ar veni un prinț străin. Este acceptat pentru că simbolizează unirea. Chestiunea dunăreană nu a căpătat o rezolvare și trebuie să ne așteptăm la evenimente aici”, nota în epistola datată 5 aprilie 1860.

Henry C. Barkley este cunoscut drept unul dintre inginerii britanici implicați în construcția primelor căi ferate de pe teritoriul românesc, cel care a stat o perioadă mai îndelungată în Dobrogea și a cunoscut îndeaproape pe locuitorii ei. Martor al avântului industrial și al „erei drumurilor de fier” din Marea Britanie, Henry a fost entuziasmat de cuceririle științei și tehnicii și a ales profesia de inginer. În septembrie 1857, la chemarea fratelui său, John Trevor Barkley, sosea la Varna, împreună cu ceilalți frați, George Andrew și Robert, pentru a participa nemijlocit, timp de aproape cinci ani, la realizarea căii ferate care să lege Dunărea de mare. Necesitatea îmbunătățirii transportului pe uscat, demersurile în vedere definitivării proiectului pentru construirea acesteia au menținut Dobrogea și litoralul vestic al mării Negre în atenția europenilor. Încă din 1856, inginerii englezi Charles Liddell, Lewis Gordon și John Trevor Barkley, însoțiți de colonelul Biddulph, au vizitat provincia și au întocmit un raport detaliat asupra avantajelor pe care o asemenea investiție le putea avea pentru stimularea comerțului britanic în

regiunea mării Negre. Atragerea lui John Trevor Barkley în acest proiect avea să-i aducă în spațiul românesc și pe mai tinerii săi frați menționați mai sus, care s-au ocupat de coordonarea lucrărilor de construcție a căii ferate, începută în primăvara anului 1858 și inaugurată în toamna lui 1860. Șederea în Dobrogea, într-un ținut cu sate rare, ce „constau dintr-o adunătură jalnică de case de lut, strânse la un loc pentru mai multă siguranță” și implicarea în materializarea unui proiect dificil, cu probleme și obstacole nebănuite la început, dar care pe parcurs s-au dovedit de cele mai multe ori deosebit de dificil de rezolvat și cu costuri mult suplimentare, au constituit o experiență de neuitat pentru tânărul Henry pe care a ținut să o consemneze. Aventurile unei vieți foarte active, cu o muncă solicitantă, dar și palpitările continue ale traiului în „Estul sălbatic”, cu peisaje pitorești, plăcerea vânătorii și teama de bandiți, contactul cu locuitorii de o interesantă diversitate etnică, religioasă și culturală (turci, români, bulgari, tătari etc.) au fost prezentate, cu un veritabil talent literar și cu inegalabilul umor englezesc, în lucrarea *Between the Danube and the Black Sea, or Five Years in Bulgaria*. Henry C. Barkley dă dovadă de o mare atenție și de un spirit de observație deosebit atunci când, parcurgând în mai multe rânduri Dobrogea și venind în contact cu locuitorii ei, le descrie locuințele, obiceiurile, îmbrăcămintea, le immortalizează modul de petrecere a sărbătorilor, le critică defectele sau se entuziasmează în fața simplității lor.

Dintre puținii peregrini care au lăsat însemnări despre Banatul sfârșitului deceniului șase al secolului al XIX-lea este baronul Edmund von Berg. Fondator al Asociației Silvice, consilier silvic superior al regelui Saxoniei și director al Academiei Regale de Silvicultură și Agricultură din Tharand, Edmund von Berg este autorul a numeroase studii pe teme silvice. Nevoia de a studia la fața locului natura și exploatarea acesteia, de a compara informațiile culese au stat la baza numeroaselor călătorii în Austria, Suedia, Norvegia, Finlanda, Galiția, Alsacia, Boemia, Ungaria și Polonia. În anii 1858–1859 el a vizitat Galiția, Ungaria și Banat, cea din urmă provincie beneficiind de un spațiu larg în lucrarea publicată un an mai târziu. În Banat, Edmund von Berg a fost însoțit de cei doi fii, unul afirmând, fără a detalia informația, că era un cunoscător al limbii române, iar celălalt era autorul câtorva schițe, care din păcate nu se regăsesc în cartea lui tatălui. Cum era și firească, atenția autorului a fost concentrată asupra pădurilor din Banat și a organizării silvice a regiunii, dar nu i-a omis nici pe locuitori. În drumurile sale a trecut prin sate locuite de români, țigani și coloniști din Boemia, aduși de Societatea de Căi Ferate Austriece, iar informațiile privesc atât organizarea lor, dar mai ales alimentația, portul, școlile, rolul și formarea preoțimii. Portretul românilor este un cumul de umbre și lumini, de defecte și de „câteva calități bune”. Astfel, el este „laș, înșelător, vicios, crud și leneș” și „nu face nimic este fericirea vieții sale”, dar în același timp este „foarte cumpătat, în afară de câteva nevoi știe când să se oprească din patima băuturii”, cu „înclinații spirituale de natură bună”, este „puțin curios” și ceea ce apreciază cel mai mult

Berg, „arată cu adevărat un caracter nobil, prin aceea că iau ce li se oferă, că nu sunt nici pe departe în căutarea căpătuiei”. Cauza „umbrelor din caracter”, cum le numește autorul, sunt în opinia sa, „în mare parte acelea care se găsesc mai mult sau mai puțin la fiecare neam oprimat, înrobît, și cu siguranță poartă mai puțin din vină, îi sunt needucate și pedepsite”. Deosebit de interesantă a fost scurta discuție despre politica și rolul lui Alexandru Ioan Cuza, purtată de von Berg cu un reprezentant al elitei sociale și, poate, politice, din Țara Românească, care-l considera pe domn „o personalitate cu totul nepotrivită să aducă ordinea în harababura aceluia stat”.

În 1859 sosea în Transilvania elvețianul Jules Jacot-Guillarmod, pictor animalier și peisagist. Împins de mistuitoarea curiozitate de a vedea locuri și oameni despre care aflase din relatările prietenului său Ludwig Schuller, un sas din Sighișoara, cu care studiase în atelierul reputatului și influentului pictor și profesor francez Thomas Couture, Jules Jacot-Guillarmod gândise inițial o scurtă vizită, care la fața locului s-a transformat într-un voiaj de optsprezece luni, prilej de a cunoaște nu numai Transilvania, dar și Țara Românească și Dobrogea. Însemnările sale, destinate a fi obiectul unei conferințe, au fost publicate postum la dorința expresă a familiei și privesc numai Transilvania. Guillarmod ne oferă un tablou interesant, divers și plin de culoare al Transilvaniei mijlocului de veac XIX, cu scene din viața de zi cu zi a acestei curioase țări cu patru nații (românii, ungurii, sașii și țigani), trei limbi, tot atâtea religii, cu munți ce-i amintesc de țara natală, cu scene de viață redată amuzant, cu turme de porci, bivoli, boi, oi sau cai ce trăiau în semi-sălbăcie, cu târgurile, produsele comercializate și cei ce le frecventau. Autorul descrie cu mult umor și exactitate drumul spre Țara Românească, fiind mirat de agerimea și rezistența micilor cai, dar și de rapiditatea și inventivitatea surugiiilor atunci când se producea vreun incident. Din păcate notele sale se opresc aici. Dovada continuării voiajului la sud de Carpați, prin Sinaia, București, Giurgiu, Cernavodă, Constanța o constituie numai opera sa artistică, care înfățișează un țăran de la sud de Carpați, o cârciumă din București, un han din Giurgiu, case din Dobrogea, desene cu Marea Neagră, Constanța veche cu turci îmbrăcați în șalvari, imagini din portul arhaic unde se disting vase cu pânze, bărci ale pescarilor, dar și o dragă a englezilor ce lucrau la calea ferată.

Nu putem încheia scurta noastră prezentare fără a menționa și alți peregrini care au străbătut spațiul locuit de români și au ținut ca drumul și impresiile lor să fie cunoscute și altora, cum este cazul profesoarei germane Thekla Trinks, sosită la București, pentru a prelua conducerea unei instituții de educație deschisă tinerelor din comunitatea evanghelică de limbă germană, al meșterului cizmar Augustin Walter, cunoscut pentru calitățile sale organizatorice, care ianuarie 1859 reușea să-i reunească pe ucenicii și calfele catolice din București într-o asociație cu caracter social după modelul celei din Köln, al plasticianului, gravorului și ilustratorului francez Dieudonné Auguste Lancelot autorul memorialului de călătorie *De Paris à*

Bucarest, pigmentat cu desene deosebit de sugestive despre locuri și oameni, îndrăgostit de România despre care nota: „România este frumoasă, dar e frumoasă acolo unde și-a păstrat obiceiurile, costumele și vechea limbă. România merită să fie iubită și cântată, dar aceasta numai după ce ai părăsit praful și politica din București”. Acestora li se adaugă pedagogul francez Theodore Margot, stabilit în Țara Românească încă din 1838 ca perceptor al copiilor pitarului Constantin Slăvitescu, autorul unei lucrări închinată frumuseților și bogățiilor naturale din Oltenia și Muntenia, negustorul și bancherul prusian David Georges Fernand Schickler, aristocratul Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d’Artois, duce de Bourbon, conte de Chambord, care în 1861, în drum spre Constantinopol, revenea pe meleagurile românești. Coroborate, datele și informațiile oferite de drumeții care au străbătut sau au locuit vremelnice teritoriul locuit de români vin să completeze tabloul atmosferei din Principatele române în anii premergători unirii și cei trei ani ce au urmat.

Daniela Bușă